

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2021-3-1>**Бачинська О.М.**

кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів та економіки
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6994-469X>

Bachynska Olena

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

**РОЛЬ ОСВІТИ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ****THE ROLE OF EDUCATION IN THE SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE COUNTRY: HISTORICAL ASPECT**

У статті узагальнено погляди вчених-економістів на роль освіти в економічному розвитку суспільства. Зокрема, ще класиками економічної науки підкреслено, що дохід людини залежить від її ремесла та кваліфікації. Вітчизняні науковці економічний розвиток країни значною мірою пов'язували з рівнем освіченості її управлінців. Проаналізовано причинно-наслідкові взаємозв'язки між освітою та соціально-економічним розвитком на індивідуальному та соціальному рівнях у працях А. Маршала та Г. Беккера. Досліджено вплив освіти на економічний розвиток на макрорівні у наукових працях вчених ХХ ст. Обґрунтовано місце і роль освіти у формуванні, відтворенні та розвитку людського капіталу. Розглянуто особливості впливу інвестицій в освіту та їх економічну ефективність, серед яких – зростання людського капіталу та підвищення продуктивності праці, підвищення інноваційних можливостей економіки, прискорення передачі знань.

Ключові слова: освіта, економіка, добробут, знання, інвестиції в освіту, людський капітал.

В статье обобщены взгляды ученых-экономистов на роль образования в экономическом развитии общества. В частности, еще классиками экономической науки подчеркнуто, что доход человека зависит от его ремесла и квалификации. Отечественные ученые экономическое развитие страны в значительной степени связывали с уровнем образованности ее руководства. Проанализированы причинно-следственные взаимосвязи между образованием и социально-экономическим развитием на индивидуальном и социальном уровнях в трудах А. Маршалла и Г. Беккера. Исследовано влияние образования на экономическое развитие на макроуровне в научных трудах ученых ХХ века. Обоснованы место и роль образования в формировании, воспроизводстве и развитии человеческого капитала. Рассмотрены особенности влияния инвестиций в образование и их экономическая эффективность, среди которых – рост человеческого капитала и повышение производительности труда, повышение инновационных возможностей экономики, ускорение передачи знаний.

Ключевые слова: образование, экономика, благосостояние, знания, инвестиции в образование, человеческий капитал.

The article summarizes the views economists on the role of education in the economic development of society. The proven leading role of education in the identification of society as a whole and of each individual is revealed specific historical conditions of development. In particular, the classics of economics emphasize that a person's income depends on his craft and qualifications. Ukrainian scholars have largely linked the country's economic development to the level of education its managers. The causal relationships between education and socio-economic development at the individual and social levels in the works of A. Marshall and G. Becker are analyzed. The influence education on economic development at the macro level in the scientific works scientists of the XX century is studied. The role of education in the transformation of scientific knowledge into technology is considered. The place and role education in the formation, reproduction and development of human capital are substantiated. Preservation and development of the knowledge base is possible only with a high level of

education of the workforce and quality training, which is closely linked to the growth of investment in this area of the economy. Investments in education give the highest economic return and they also have great social significance for human development. The peculiarities of the impact investments in education and their economic efficiency are considered, including the growth of human capital and increase of labor productivity, increase of innovative opportunities of the economy, acceleration of knowledge transfer. Structural changes, economic growth, raising living standards largely depend on the level of education and quality of human capital. A country that is unable to use the potential of education and ensure the quality of population development will be at the bottom of global economic development. Today knowledge has become an independent factor of production, such as land, capital and labor. Without a society with a high level of education and intelligence, there can be no question of building a «new economy».

Key words: education, economy, welfare, knowledge, investments in education, human capital.

Постановка проблеми. Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Сьогодні в усьому світі освіта вважається однією з головних загальнолюдських цінностей, а вільний доступ до неї – однією з основних характеристик демократичності суспільства. Вплив системи освіти на життя суспільства доволі широкий: у дошкільних закладах і загальноосвітній школі починається процес формування особистості, індивідуальної і суспільної свідомості людей, що продовжується й у системі професійної освіти. Нині зростає роль системи освіти як інституту духовного виховання особистості, збагачення її людського капіталу, поліпшення її якостей як суб'єкта виробничих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіта – фундамент соціально-економічного розвитку суспільства. Цю закономірність помітили ще класики економічної думки, зокрема В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Т. Мальтус [2; 4; 8; 11]. Продуктивна природа суспільних витрат на освіту стала предметом наукового аналізу у працях М. Блауга, У. Боуена, Е. Денісона, Ф. Махлупа, Е. Кона, Л. Туроу, Л. Хансена тощо. Окрім того, вплив освіти на розвиток суспільства досліджували й українські економісти, зокрема В. Каразин і Д. Журавський.

Незважаючи на велику кількість наукових напрацювань, проблема економічної ролі освіти у зростанні рівня добробуту суспільства залишається актуальною і вимагає нових підходів до її дослідження. Нові реалії створюють виклики, які потребують вирішення, тому питання щодо розвитку сфери освіти, якості надання освітніх послуг, взаємозалежність добробуту країни від рівня освіченості нації завжди залишаються в полі зору науковців і практиків.

Метою дослідження є історичний аналіз розвитку поглядів на освіту як чинника зростання добробуту людини і суспільства в контексті наукових праць видатних економістів різних

часів та визначення економічної ефективності освіти на макроекономічному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Першу спробу дослідити вплив знань та освіти на економічні явища і процеси здійснив представник класичної школи політичної економії В. Петті. У своїй «Політичній арифметиці» він акцентує особливу увагу на особливій цінності знань та навичок людини і зазначає, що «одна людина за допомогою штучних пристосувань може виконати такий самий обсяг роботи, який виконує багато людей без них» [8, с. 157]. Він також розглядав працю як джерело вартості. Цієї ж доктрини дотримувався і французький економіст Ф. Кене, який у дослідженні «Населення» стверджував, що «від способу використання праці людей і від зростання населення залежать збереження і збільшення багатства нації» [2, с. 145]. Він писав, що для збільшення багатства і приросту населення потрібна впевненість у свободі та володінні багатствами, бо «заможність зумовлює працездатність, тому що люди користуються добробутом, який вони забезпечують, звикають до вигід життя: доброї їжі, гарного одягу, бояться бідності. Вони виховують у своїх дітей звички до праці й добробуту, і діти продовжують їх старання» [2, с. 175].

Чільне місце належить ученню А. Сміта. У праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» він писав, що «праця, якої індивід навчається, дасть йому змогу реалізувати свій людський капітал та відшкодувати йому всі витрати на освіту» [11, с. 224]. У своїх роботах Сміт досліджував модель економічної людини і наголошував, що капітал є також капіталізованою цінністю «набутих і корисних здібностей усіх громадян чи членів суспільства» [12, с. 208] поряд із машинами, різними рядками праці, і відносив їх до основного капіталу. Учений зазначав, що, оскільки в основі створення життєвих благ лежить праця, то вона змушує людину жертвувати задля них «своїм дозвіллям, свободою, спокоєм» [12, с. 114]. Справедливим, на його думку, є те, що зарплата майстрових, ремісників і мануфактурних

робітників в Європі дещо перевищує зарплатню простих робітників, задіяних у сільському господарстві. Сміт наголошував, що «тривалий час і великі витрати, необхідні на навчання, разом із зазначеною особливістю (суспільне становище) неминуче ще більше підвищують ціну їхньої праці» [12, с. 103].

Дещо іншу позицію стосовно значення населення для багатства нації відстоював Т. Мальтус. У праці «Нарис про закон народонаселення» він зазначав: «Я готовий визнати, як і мудреці древності, що могутність держави має вимірюватися не розміром її територій, а кількістю населення. Я розходжусь із цими авторами тільки стосовно того, як отримати численне і водночас сильне і здорове населення» [4, с. 136]. Учений уважав, що вагомим чинником, який стоїть на перешкоді нормальному відтворенню здорового населення в країні, є дія природного закону народонаселення, який означає «постійне прагнення, притаманне всім живим істотам, плодитися швидше, ніж це допускає кількість харчів, що є в їхньому розпорядженні», зауваживши при цьому, що приріст населення саморегулюється наявною обмеженістю життєвих засобів [4, с. 136].

Основною причиною, що призводить до відставання країни в економічному розвитку, Д. Рікардо вважав низький освітньо-кваліфікаційний рівень її населення. Таким чином, можна стверджувати, що Д. Рікардо, так само як і А. Сміт, визнавав, що діяльність економічної людини визначається економічною потребою, задоволенням її матеріальних потреб.

Вплив освіти на розвиток суспільства досліджували також українські економісти В. Каразин і Д. Журавський. У своїх працях вони акцентували значну увагу на впливі рівня освіченості населення на розвиток національної економіки. Так, В. Каразин зазначав, що економічний розвиток країни значною мірою залежить від освіченості управлінців. Д. Журавський класифікував рівень освіченості людей залежно від використання здобутих знань.

Ф. Ліст у науковій праці «Національна система політичної економії» відніс до капіталу, крім матеріального багатства, й природні та набуті здібності людей. Він зазначав, що нація повинна продукувати духовні знання, бо вони виробляють продуктивні сили, тоді як інші блага – лише обмінні вартості. Звідси, багатство нації значною мірою залежить від рівня розвитку «розумового капіталу», бо «сучасний стан народів є результатом нагромадженої маси різноманітних відкриттів, винаходів, покращень, удосконалень і зусиль усіх поколінь, які жили до нас; усе це становить розумовий капітал існуючого людства, і кожна окрема нація є

продуктивною настільки, наскільки вона зуміла засвоїти цей спадок від попередніх поколінь і поповнити його власними надбаннями...» [3, с. 190–191].

Т. Шульц у працях «Формування капіталу освіти» (1960) та «Інвестиції в людський капітал» (1961) стверджував, що інвестування коштів у людський капітал забезпечить істотне зростання випуску продукції та стане джерелом зростання майбутніх заробітків чи майбутніх задовольень. Він наголошував на тому, що людина набуває властивостей капіталу лише після здійснення на неї витрат, спрямованих на підвищення якості її праці. У праці «Інвестиції в людський капітал» Т. Шульц особливий акцент зробив на питаннях впливу освітнього рівня на рівень економічного зростання, ефективності інвестування у людину [13].

У праці «Принципи економічної науки» А. Маршалл окрему главу відводить проблемі освіти [5]. Учений вважає, що люди, які народжені з більшими практичними здібностями, майже позбавлені художнього смаку. Але народ, який наповнений великою психологічною енергією, за сприятливих умов може розвивати у собі будь-яку здібність, яка є для нього цінною. У країнах, де промисловість високо розвинута, значна частина робіт з обслуговування виробничого обладнання є механічною і некваліфікованою, оскільки не вимагає від працівника особливих здібностей. Майже 1/10 населення світу володіє моральними і розумовими здібностями і знаннями, необхідними для такого роду робіт. Вузькоспеціалізована ручна праця стає все менш значущою для виробництва. Здатність запам'ятовувати великий обсяг інформації, швидко пристосовуватися до нових умов праці – якості індустріального суспільства.

А. Маршалл пропонує використовувати термін «загальна здібність» для визначення тих якостей і того рівня знань, які необхідні для всіх вищих форм виробництва. Знання конкретних процесів, які потрібні для окремих етапів виробництва, можна характеризувати як «спеціалізовані здібності». Загальні здібності залежать від оточення людини в дитинстві й юності. Тут найсильніший вплив має мати. Далі слідує вплив батька, інших дітей і навіть слуг. Діти із робітничих сімей часто змушені залишати навчання в школі, лише вивчивши ази читання, писання, математики і креслення. Однак, за словами А. Маршалла, знання, отримані в школі, є трампліном для подальшого руху вперед усього суспільства.

Технічна освіта теж розширює свої межі. Вона вже дає не просто елементарні знання про машини і робочі процеси, а ознайомлює учнів із методами дослідження, якими немож-

ливо оволодіти в процесі практичної роботи. Технічна освіта спрямована на досконале вивчення спеціальних дисциплін для конкретних галузей народного господарства.

А. Маршалл підкреслює, що знання, набуті на основі власного практичного досвіду на підприємстві, є набагато кращими і міцнішими, ніж знання, отримані в технічній школі на навчальному обладнанні. Однак стара система виробничого учнівства вимагає модернізації. В останні роки на багатьох підприємствах практикувалося проходження людиною всіх етапів того виробничого процесу, яким пізніше вона управлятиме. Проте сучасне великомасштабне виробництво включає у себе багато видів робіт, і людина не в змозі всіх їх вивчити.

Слід відзначити, що хороша освіта приносить і непрямі вигоди навіть рядовому робітнику. Вона стимулює його розумову діяльність, підвищує його життєвий тонус, мотивує цікавість до всього нового і, таким чином, підвищує виробництво матеріальних благ.

На жаль, багато обдарованих дітей через брак коштів і соціальне становище не мають змоги отримати найкращу освіту. А. Маршалл наголошує, що для країни немає більшого марнотратства, ніж те, коли талановита людина з бідної сім'ї займається примітивними видами праці. Тому слід удосконалювати систему навчання в середній школі з умовою введення стипендій, що дасть змогу обдарованій дитині з робітничого класу отримати найкращі теоретичні і практичні знання, які може дати наша епоха. Окрім того, одним із головних чинників підвищення продуктивності праці є і розвиток художніх здібностей.

Витрати державних і власних коштів на освіту не слід вимірювати лише практичними результатами. Освіта дає змогу людині розкрити свій потенціал. Економічна вигода від використання одного промислового відкриття достатня для покриття витрат на освіту для всього міста.

За інших рівних умов збільшення доходів працівників призводить до підвищення темпів росту їх чисельності, або підвищення ціни попиту на робочу силу збільшує її пропозицію.

Гаррі Беккер – послідовник А. Маршалла. Саме в руслі теорії часткової рівноваги здійснено низку його економічних досліджень. Частина робіт розпочинається із цитування А. Сміта, І. Бенґама, Т. Мальтуса з метою демонстрації тих положень, які не втрачають актуальності в такий складний і суперечливий період сьогодення. Г. Беккеру як досліднику властиві інтелектуальна сміливість та готовність до ризику. Він аналізує такі проблеми людської поведінки, які, на думку представників інших

соціальних наук, не підлягали раціональному поясненню. Гаслом наукових пошуків було те, щоб за допомогою якомога меншого набору вихідних даних пояснити якомога більше економічних явищ.

У праці «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» Г. Беккер розглядає роль освіти у добробуті як окремої людини, так і цілого суспільства [1].

У главі VI вчений розглядає норму прибутку від середньої освіти. Г. Беккер дослідив, що середній рівень IQ випускників середньої школи більше ніж на 30% вищий, аніж тих, хто навчався сім-вісім років. Окрім того, дослідження показали, що рівень оплати праці випускників середньої школи був на 28% вищий, аніж випускників коледжу. Особи, що в середньому навчалися 11,8 роки, заробляли приблизно на 111 доларів більше (у цінах 1939 р.) за кожен додатковий рік навчання, ніж ті, які навчалися в середньому 8,9 роки. Однак із часом витрати на освіту почали зростати, що зумовило зниження норми прибутку від середньої і вищої освіти. Після 1940 р. починає зростати чисельність випускників коледжу, підвищується попит на освічених людей.

У V розділі книги Г. Беккер порівнював прибуток від вкладання коштів у навчання в коледжі з прибутками, які можна було б отримати, якби ці кошти були інвестовані кудись інакше, наприклад у державні облігації. Він підкреслив, що інвестування в освіту є досить ризикованим. Витрати суспільства й окремої людини на освіту є різними. Державні і муніципальні навчальні заклади не є безплатними для суспільства, оскільки державні кошти витрачаються на літературу, наукові дослідження і т. п., основним джерелом яких є податки. Навчальні заклади є досить капіталомісткими, а внесок приватних коштів покриває лише 33% усіх його витрат. Студент оцінює вплив освіти в коледжі на його майбутній зарібок, тоді як суспільство намагається визначити її вплив на національний дохід.

Інвестування в освіту Г. Беккер порівнював із капіталовкладенням у підприємства. Рівень доходу на капітал, вкладений у підприємство, становив би 12% з урахуванням податків і 7% після їх сплати. Рівень доходу людини, випускника коледжу, зростає у межах 10–13%.

У ході дослідження Г. Беккер зазначив, що прибуток від капітовкладень в освіту приблизно вдвічі більший, аніж відповідних інвестицій у підприємство. Учений розмежовує поняття загальних та спеціальних інвестицій у людський капітал. Загальні інвестиції здійснюються в процесі загальної підготовки працівника, під час якої він отримує ті знання і навички, які можна використати під час роботи на

будь-якій фірмі. Загальні інвестиції працівник значною мірою здійснює сам. Спеціальні інвестиції пов'язані з професійною підготовкою, яка має значення для тих фірм, де вона здійснюється. Спеціальні інвестиції здійснюються здебільшого самими фірмами.

У доіндустріальному й індустріальному суспільствах основним джерелом економічного розвитку були матеріальні чинники. Становлення й розвиток постіндустріального суспільства базується на людському капіталі, «нова економіка» – на знанні як джерелі багатства суспільства. Із виникненням глобальних ринків знання стали чинником конкурентоздатної переваги країни. В основі економічної потужності й конкурентоспроможності країни лежить праця десятків мільйонів людей [10].

У другій половині ХХ ст. освіта вводиться в макроекономічні моделі, які підтвердили теорії класиків про її вагомий значення в економічному зростанні країн. Зокрема, Г. Мюрдаль відзначає, що безграмотність більшості населення слаборозвинутих країн не дає можливості вважати його фактором сучасного виробництва і відносити до потенціалу робочої сили. Учений наголошує, що саме через недостатнє державне фінансування та неспроможність оплатити навчання рівень освіти та продуктивності праці бідного населення є надзвичайно низьким. Освіта має вирішити питання формування економічної й політичної свідомості соціальних сил, які здатні провести необхідні реформи та задіяти у виробничому процесі незайняту й малозайняту частину населення [7].

У роботі «Розуміння процесу економічних змін» (2005 р.) Д. Норт доводить, що саме освіта створює необхідний обсяг знань, на основі яких у індивідів формується система певних переконань. Із цих переконань, що поділяються більшістю людей, власне, й з'являються інститути, «досвід, який отримує суспільство, призводить до поступової зміни існуючих переконань і, відповідно, інституціональних рамок: результатом можуть стати або інститути, що володіють адаптивною ефективністю, або стагнація» [6, с. 147]. Таким чином, від якості знань, накопичених суспільством, залежить його розвиток. Без суспільства з високим рівнем освіти та інтелекту не може йтися про побудову «нової економіки».

Підрахунки економічної ефективності освіти підтверджують її вагомий внесок в економічне

зростання. Так, В. Марцинкевич, узагальнивши 20 оцінок окупності витрат на середню освіту, проведених спеціалістами розвинутих країн, показав, що ці величини коливаються в межах від 8% до 20%. Саме від освіти залежать економічний розвиток держави та майбутнє суспільства, побудоване на знаннях, невід'ємними компонентами якого є: підготовка високоякісного людського капіталу, що здійснює освіта, знання, які генерує наука, створення багатств виробничим сектором і бізнесом. До початку ХХІ ст. людство нагромадило знання у такій кількості, що вони стали самостійним фактором виробництва, таким як земля, капітал і робоча сила. Саме знання у вигляді інформації як систематизованих даних змінюють вигляд сучасного світу темпами, що постійно прискорюються, а вибір форм навчання, оцінка ефективності витрат на нього і способи утримання висококваліфікованих робітників стають визначальними моментами в процесі прийняття рішень про організацію процесу навчання [9].

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз низки наукових праць свідчить, що майже до початку ХІХ ст. домінуючим чинником виробництва була фізична праця робітників і важливим завданням для економічної науки постало питання визначення факторів зростання її продуктивності. Таким чином, у поле предметної сфери політичної економії входять питання освіти як одного із найважливіших джерел багатства нації, а також роль інвестицій в освіту, які визнавалися і визнаються найперспективнішими та найприбутковішими. Економічна ефективність освіти на макроекономічному рівні проявляється у високому рівні кваліфікації робочої сили, яка здатна виготовляти конкурентоспроможну продукцію та надавати якісні послуги, тим самим забезпечуючи економічне зростання країни. Рівень освіти прямо впливає на доходи індивіда та становить основу його споживчих витрат, що є непрямыми інвестиціями для реального сектору економіки. Проведене дослідження доводить, що освіта відіграє ключову роль в ідентифікації суспільства загалом і кожної окремої людини зокрема у конкретних історичних умовах розвитку.

Усі ці доробки слугують важливою інформаційною базою для сучасної економічної науки та визначають перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Москва : ГУ-ВШЭ, 2003. 627 с.
2. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. Москва : Соцэкгиз, 1960. 551 с.
3. Лист Ф. Национальная система политической экономии. Санкт-Петербург, 1891. С. 190–191.
4. Мальтус Т.Р. Дослідження закону народонаселення. Київ : Основи, 1998. 535 с.

5. Маршалл А. Принципы экономической науки. URL: http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/content.shtml (дата звернення: 11.05.2021).
6. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. Москва : ГУ-ВШЭ, 2010. 354 с.
7. Нуреев Р. Экономика развития: модели становления рыночной экономики ; 2-е изд. Москва : Норма, 2008. 640 с.
8. Петти В. Экономические и статистические работы. Москва : Соцэкгиз, 1940. Т. 1–2. 324 с.
9. Резніченко К.Г. Місце і значення освіти в розбудові економіки знань. *Інвестиції: практика і досвід*. 2011. № 2. С. 45–49.
10. Рудакова О.В. Человеческий капитал в эпоху глобализации. *Интеллектуальные силы человечества и гармония мирового развития* : материалы межд. Интернет-конф. Санкт-Петербург : Планетарный проект, 2006. С. 298–301.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Наука, 1993. Т. 1. 572 с.
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Наука, 1983. Т. 3. 569 с.
13. Shultz T. Investment in Human Capital. N.-Y., L., 1971. 272 p.

References:

1. Bekker G.S. (2003) Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskiy podkhod [Human behavior: an economic approach]. Moscow: GU-VShE.
2. Kene F. (1960) Izbrannye ekonomicheskie proizvedeya [Selected works of economics]. Moscow: Sotsekgiz.
3. List F. (1891) Natsional'naya sistema politicheskoy ekonomii [National system of political economy]. St. Petersburg, pp. 190–191.
4. Maljtus Tomas R. (1998) Doslidzhennja zakonu narodonaselennja [Research the law of population]. Kyiv: Osnovy.
5. Marshall A. Printsipy ekonomicheskoy nauki [Principles of Economics]. Available at: http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/content.shtml (accessed 10 May 2021).
6. Nort D. (2010) Ponimanie protsesssa ekonomicheskikh izmeneniy [Understanding process of Economic change]. Moscow: GU-VShE.
7. Nureev R. (2008) Ekonomika razvitiya: modeli stanovleniya rynochnoy ekonomiki [Development economics: models of the formation a market economy]. Moscow: Norma.
8. Petti V. (1940) Ekonomicheskie i statisticheskie raboty [Economic and statistical work]. Moscow: Sotsekgiz.
9. Reznichenko K.Gh. (2011) Misce i zachennja osvity v rozbudovi ekonomiky znanj [The place and importance of education in the development of the knowledge economy]. *Investments: practice and experience*, vol. 2, pp. 45–49.
10. Rudakova O.V. (2006) Chelovecheskiy kapital v epokhu globalizatsii [Human capital in the era of globalization]. Proceedings of the *Intellektual'nye sily chelovechestva i garmoniya mirovogo razvitiya: Mezhdunarodnaya Internet-konferentsiya*. St. Petersburg: Planetary Project, pp. 298–301.
11. Smit A. (1983) Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth peoples]. Moscow: Science, t. 1.
12. Smit A. (1983) Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth peoples]. Moscow: Science, t. 3.
13. Shultz T. (1971) Investment in Human Capital. New York.